

MEHMET BEŐIKÇI
Cihan Harbi'ni Yařamak ve Hatırlamak

MEHMET BEŐIKÇI Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecelerini almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği konusunu ele aldığı doktora tezi, Brill Yayınevi tarafından *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War* (2012) başlığıyla yayınlanmıştır. Bu kitabın genişletilmiş Türkçe baskısı *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (2015) Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından 2016 yılı Telif Eserler Mansiyon Ödülü'ne layık görülmüştür. Askerî tarihle sosyal ve kültürel tarih disiplinlerini sentezleyen bir bakış açısıyla araştırmalar yapan Beşikçi'nin son dönem Osmanlı askerî tarihinde savaş ve toplum ilişkisi üzerine Türkçe ve İngilizce makaleleri bulunmaktadır. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesidir.

İletişim Yayınları 2832 • Tarih Dizisi 144

ISBN-13: 978-975-05-2750-0

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Cephede mola halinde bulunan bir bölük
(1914-1915), Amerikan Kongre Kütüphanesi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Emre Bayın

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MEHMET BEŐIKÇI

Cihan Harbi'ni Yařamak ve Hatırlamak

Osmanlı Askerlerinin
Cephe Hatıraları ve Türkiye'de
Birinci Dünya Savaşı Hafızası

Zevcan'a...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
TEŞEKKÜR.....	13
GİRİŞ	17
Kitabın meselesi	18
Kitabın sınırları.....	28
BİRİNCİ BÖLÜM	
OTOBİYOGRAFİK KAYNAKLAR	
NASIL KULLANILMALI?	33
Otobiyografik kaynaklara mevcut yaklaşımlar ve sorunlar.....	39
Otobiyografik hakikat: Benlik belgelerinin doğası ve otobiyografik bilginin güvenilirliği meselesi.....	44
<i>Kişisel hafıza</i>	46
<i>Kişisel tecrübe</i>	55
<i>Anlatıcı</i>	58
Şahsi belge - resmî belge ayrımını sorunsallaştırmak: Yeni benlik belgesi tiplerine açık olmak	64
Sözlü kaynakların önemi.....	72
Sonuç: Otobiyografik metinleri okumada bir model.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ASKERLERİ VE HATIRLAMA KAYITLARI: BİR NİCELİK VE NİTELİK ANALİZİ	81
Balkan Harbi'nin hafıza kaydı ve "Balkan sendromu"	83
Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı askerlerinin kişisel anlatılarına genel bir bakış	90
<i>Cephelere göre dağılım</i>	94
<i>Rütbelere göre dağılım</i>	99
Efrâd ve düşük rütbeli askerlere ait kişisel anlatı azlığını telafi etme biçimleri	114
İhtiyat zâbitleri (yedek subaylar)	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR ASKER NEDEN HATIRAT YAZAR? BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KATILAN ASKERLERİN OTOBİYOGRAFİK KAYIT TUTMA NEDENLERİ	123
Kolektif hafızayla uyuşma ve ulusun kimliğine katkı isteği	123
Savaşta ve barışta kurumsal teşvik ve talepler, bu taleplere bireysel cevaplar	138
Cepheleyken günlük tutmak: Meçhullüğe direnmenin bir yolu	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR İMPARATORLUK ORDUSU: HATIRLAMA KAYITLARINA YANSIYAN KOZMOPOLİT TECRÜBE	149
Gayrimüslim askerler ve hafıza kayıtları	153
Arap askerler ve anıları	169
Sorunlar, gerilimler	178
Anadolulu diğer unsurlar	182

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEPHENİN GÜNDELİK YAŞAMI: CEPHELERDEKİ YAYGIN SORUNLAR VE ASKERLERİN BUNLARLA BAŞ ETME MÜCADELESİ	193
Yetersiz ulaşım altyapısı, yürüyen ordu: Cephe yollarında Osmanlı askerleri.....	195
Cephelerde iâşe sorunu ve askerlerin bu sorunla baş etme biçimleri.....	206
Cephelerde kötü hijyen koşulları ve askerlerin bunlarla baş etme çabaları.....	219
Siper savaşı, geçici ateşkesler, ölülerin defnedilmesi.....	223
Psikolojik stres, “gülle şoku” (<i>shell shock</i>).....	230
Cephelerde moral, motivasyon ve eğlence aktiviteleri.....	234
Savaş bitince başlayan savaş: Askerlerin savaş sonrası hayata uyum sağlama mücadeleleri.....	248

ALTINCI BÖLÜM

FARKLI CEPHELERE ÖZGÜ KOŞULLAR, FARKLI CEPHELERE ÖZGÜ HAFIZALAR	255
Kafkas Cephesi.....	256
Çanakkale Cephesi.....	269
“Medeniyet” eleştirisi.....	280
Irak Cephesi.....	286
Sina-Filistin Cephesi.....	296

YEDİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE İNGİLİZ ASKERLERİNİN CEPHE TECRÜBELERİ VE HAFIZALARININ BİR MUKAYESESİ: ÇANAKKALE VE İRAK CEPHELERİ	309
Çanakkale Cephesi.....	311
Irak Cephesi.....	333
SONUÇ	345

Ek

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA (10 YILLIK HARP DÖNEMİ DAHİL)

KATILAN OSMANLI ASKERLERİNE AIT

MATBU OTOBİYOGRAFİK METİNLER KAYNAKÇASI.....355

KAYNAKÇA.....401

DİZİN.....423

KISALTMALAR

ATASE	TC Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi, Ankara
BOA	TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İstanbul
IWM	İmparatorluk Savaş Müzesi (Imperial War Museum), Londra
TNA	Britanya Ulusal Arşivleri (The National Archives of Britain), Londra

TEŞEKKÜR

Modern çağın şüphesiz en büyük yıkımlarından ve insanlık adına en derin trajedilerinden biri olan Birinci Dünya Savaşı tecrübesini bu tecrübenin öznesi olan askerlerin gözünden bakarak anlama isteği bende Osmanlı Cihan Harbi seferberliği üzerine doktora tezimi hazırlarken ortaya çıktı. Harp tecrübesine dair resmî arşiv belgelerine çoğu kez yansımayan çok ilginç ayrıntılar ve her biri kendine özgü çok değerli kişisel hikâyeler sunan anı ve günlük gibi otobiyografik kaynakların içerdiği müthiş potansiyel, ilgimi daima cezbedi. Ne var ki, doktora tezimi yazma aşmasında ancak ufak bir kısmını kulaçlayabildiğim bu devasa kaynak havuzu, kendine ait araştırma sorusu ve hedefleriyle farklı ve müstakil bir araştırma konusuydu; bu ise apayrı ve uzun yeni bir araştırmayı gerektiriyordu. Böyle yeni bir araştırmayı ileride mutlaka yapacağıma dair kendime bir söz vermiştim. Zamanla, Osmanlı askerlerinin harp tecrübelerini kendi ağızlarından dinleme isteğimin yanına, askerlerin bu tecrübeleri nasıl hatırladığını ve bu hatırlama biçiminin Türkiye'deki, yakın tarihin her döneminde kendine özgü sorunlar ve gerilimlerle yüklü olan Birinci Dünya Savaşı kolektif hafızasıyla ilişkisinin ne olabileceğini anlama isteği de eklendi. Bu kitapla, deyim yerindeyse, kendime verdiğim bu sözü yerine getiriyorum.

rum. Ama bu sözü yerine getirirken yalnız değildim, bu kitabın meydana geliş sürecinde bana birçok kişinin yardımı oldu. Bu insanların adlarını zikretmek ve onlara teşekkür etmek, bir kitabı bitirmenin şüphesiz en zevkli taraflarından biri.

Bu kitaba giden yoldaki ana basamak taşıyı, yürütücüsü olduğum ve TÜBİTAK Araştırma Destek Programları Başkanlığı (ARDEB) tarafından desteklenen araştırma projesi (no. 115K350) oluşturdu. Proje araştırmasına desteğinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ediyorum. Bu projedeki asistan arkadaşlarım Cemal Can Tarımcıoğlu ve Efe Güzeloğlu araştırmanın her aşamasında büyük bir özveriyle çalıştılar ve hatta proje resmen sona erdikten sonra bile gönüllü olarak bana yardım etmeye devam ettiler. Benim için son derece değerli katkılarından dolayı bu genç kardeşlerime en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Araştırmanın gerek kapsamı gerekse de istikametini belirlerken, kaynaklar veya içerik hakkındaki çeşitli sorularıma büyük sabırla cevap veren değerli hocalarım Arzu Öztürkmen, Ayhan Aktar, Erik Jan Zürcher, Esra Danacıoğlu ve Mehmet Ö. Alkan'a en derin şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, mensubu olduğum Yıldız Teknik Üniversitesi'nde, kitap yazım sürecinde bana sağladıkları destek ve esnek çalışma ortamından dolayı değerli hocalarım, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Başkanı Ayşegül Baykan'a, sabık bölüm başkanı M. Sait Özerverli'ya ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Başkanı Selim Hilmi Özkan'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Araştırma ve kitap yazım süreci boyunca birçok değerli arkadaşım ve meslektaşımın destek gördüm. Asker anılarından bir araştırma projesi çıkarma fikrini ilk olarak kafama sokan Gültekin Yıldız'a; kendisiyle "alanın durumu"na dair yaptığımız sohbetlerden her zaman istifade ettiğim ve her konuda yardıma nezaketle açık olan Yücel Yanıkdağ'a; konu ve kaynaklara dair zaman zaman istişarede bulunduğum ve değerli fikirlerinden yararlandığım Burak Onaran, Emre Sencer, Ercan Karakoç, Polat Safi, Setenay Nil Doğan, Veysel Şimşek ve Yiğit Akın'a; Türkçe yayına hazırlamakta olduğu Ermenice asker anılarından faydalanmama izin veren Y. Tolga Cora'ya ve kay-

nak temininde yardımlarını esirgemeyen Ahmet Yurttakal, Canner Yelbaşı, Erhan Çıfci ve Tuncay Yılmaz'ın en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

İletişim Yayınları'nda, değerli dostum Kerem Ünüvar, araştırma projeme en başından itibaren büyük ilgi gösterdi ve bu araştırmanın bir kitaba dönüşmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynadı. Yoğun iş temposuna rağmen sorularıma dakik biçimde ve sabırla yanıt verdi. Kendisine çok teşekkür ediyorum. Ayrıca kitap taslağını okuyarak yorumlarımı ileten yayın kurulu üyelerine de şükranlarımı sunuyorum.

Kitap teşekkür yazılarında yazara kişisel olarak aslında en yakın olanların en son zikredilmesi âdettendir. Bu kitabın fikir aşamasından tamamlanma aşamasına kadar her safhada bana büyük bir özveriyle destek olan sevgili eşim Zevcan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Kitap için araştırma yapma sürecindeyken oğlum Demir dünyaya geldi. Bu kitabı onun bana verdiği büyük heyecan ve şevkle tamamlıyorum. Oğlumun, kimşenin savaş anısı anlatmak zorunda kalmayacağı barış dolu bir gelecekte büyümesi, en büyük temennim.

Davutpaşa, Ağustos 2019

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'da 2 Ağustos 1914'te patlak verdiğinde ve Osmanlı Devleti aynı tarihte seferberlik ilan ettiğinde, Şevket Süreyya [Aydemir] Edirne Muallim Mektebi'nde genç bir öğrencidir. Asker olan iki ağabeyinden birini Balkan Harbi öncesinde kaybeden Şevket Süreyya, diğer ağabeyini de Cihan Harbi'nin ilk safhasında Sarıkamış Muharebesi'nde kaybetmiştir. Hem kaybettiği ağabeyinin verdiği acı ve onun yerini doldurma isteği, hem de erken yaşta sempati duymaya başladığı Turancı fikirlerin verdiği heyecanla bir an önce savaşta görev almak isteyen Şevket Süreyya'nın yaşı askerliğe ancak 1915 yaz sonunda tutar. Bu tarihte ihtiyat zâbiti (yedek subay) olarak askere alınır ve İstanbul'da yedek subay talim-gâhında altı ay talim gördükten sonra önce Pendik'teki talim-gâhta görevlendirilir. Ama o cephede hizmet istediğini beyan eder ve ağabeyinin izinden gidercesine Kafkas Cephesi'nde görevlendirilir. Uzun ve zor bir yolculuktan sonra cepheye varır ve Sarıkamış'ta ciddi kayıplar veren birliklerin bir araya getirilmesiyle yeniden teşkil edilmiş olan birliğine katılır (9. Kolordu'ya bağlı 28. Alay-28. Tabur). Şevket Süreyya, temelini Cihan Harbi tecrübesinin oluşturduğu hatıratını savaştan epey sonra, 1959'da yazılı metne aktardığında, Kafkas Cephesi'nin

gündelik yaşamında unutamadığı anlardan biri olarak aşağıdaki kaydı düşer:

Sarıkamış hikâyeleri, bizim cephe sohbetlerinin, daima kanlı ve karanlık bir konusu olarak kaldı... Sarıkamış çukurunun kuzeybatısına düşen bu yolsuz, izsiz dağlarda, bir adım ilerisinin görülmediği kar tipileri ve fırtınalar arasında bir türlü sabahı gelmeyen zifiri bir gecede, hatta bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden olduğu yerde donan, eriyen binlerce yaralı ve yarasız askerin hikâyesini anlatırlardı. Çöken imparatorluğun Türk milletine bu en son zulmü anlatılırken, hâlâ hatırlıyorum ki onu anlatanlar bir an gelir, etraflarındaki sessizlikten ürkerek, hikâyelerini yavaşça ve yarı yerde keserlerdi...¹

Bu kitap, Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı askerlerinin işte bu yarım kalan hikâyelerinin izini sürmek istiyor ve bunu bizzat onların kendi hatırladıkları ve kaydettikleri anları üzerinden yapmayı hedefliyor. Savaşı bizzat yürütenlerin cephe tecrübelerini ve onların bu tecrübeleri nasıl hatırladıklarını anlamaya çalışarak, deyim yerindeyse Cihan Harbi'nin insan boyutuna ve hafızasına ışık tutmayı hedefliyor.

Kitabın meselesi

Modern endüstriyel çağın ilk küresel çatışması olan Birinci Dünya Savaşı, gerek ordularda istihdam edilen muvazzaf asker, gerekse de zorunlu askerlik sistemiyle askere alınan insan sayısı açısından daha önce benzeri görülmemiş kapsamda bir seferberlik tecrübesi ortaya çıkarmıştır. Evvelki çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğumuz gibi, Osmanlı İmparatorluğu da bu kapsamlı seferberlik pratiğinin önemli aktörlerinden biriydi. Savaş süresince toplam yaklaşık 3 milyon insan askere alınmıştı.² Birinci Dünya Savaşı'nda ayrıca 21.000'in üze-

1 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 15. baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), s. 102.

2 1914'te toplam nüfusu 22-23 milyon olarak tahmin edilen Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 2.873.000 insan askere alınmıştır (gönüllüler ve aşiret kuvvetleriyle birlikte yaklaşık 3 milyon asker istihdam edilmiştir); askere ali-

rinde muvazzaf Osmanlı subayı görev yapmıştı.³ Kaldı ki, Cihan Harbi seferberliğinin tek özelliği sayısal büyüklüğü değildir, savaşın süresi ve cephelerin yoğunluğu da hesaba katılmaktadır. Üstelik savaşın süresi, On Yıllık Savaş içinde olan Osmanlı Devleti için Avrupa ülkelerine göre daha da uzundur, çünkü birçok Osmanlı askeri, Cihan Harbi öncesinde Balkan Harbi'nde de görev almış, yine birçoğu Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan ve Ankara merkezli idare edilen Milli Mücadele'de de seferber edilmiştir. Binlerce örnekten biri olarak, Adapazarı'nda yaşayan Hüseyin Fehmi [Genişol] Kasım 1914'te er olarak askere alındıktan sonra Çanakkale, Makedonya ve Irak cephelelerinde görev yapmış, Mart 1918'de İngilizlere esir düşmüş ve 1920'ye kadar esarette kalmış, akabinde yurda döndükten sonra tekrar askere alınarak Milli Mücadele'de görev yapmış, arada kısa izinler hariç tutulursa evine gerçek anlamda tam 8 yıl 8 ay sonra dönebilmıştır.⁴ Körpe birer genç olarak askere alınan binlerce erkek, hayatta kalabilip eve döndüklerinde artık yıpranmış ve olgunlaşmış yetişkindirler. Böylesine geniş toplumsal kitleleri bu kadar uzun süre ve yoğun biçimde seferber etmiş olan Birinci Dünya Savaşı'nın, savaştaki insan unsurunun kişisel tecrübe ve hafıza boyutu hesaba katılmadan tam olarak anlaşılamayacağı ve anlamlandırılmayacağı aşikârdır. Ne var ki, mesela savaşa katılan Avrupa ülkelerindeki tarih araştırmalarıyla kıyaslandığında, bu büyük insan kitlesinin savaş tecrübesinin kişisel hatırlama kayıtlarına nasıl yansıdığı meselesi Osmanlı-Türk tarihyazımında kapsamlı ve bütünsel bir incelemeye tâbi tutulmuş değildir. Kitabın meselesi bu boşluğu doldurma meramı içerisinde şekillenmiştir.

nan insan sayısının genel nüfusa oranı (% 12,4) savaşa katılan diğer Avrupa ülkelerinden (mesela Almanya'da % 19,8, Avusturya-Macaristan'da % 15,1, İtalya'da % 15,6, Fransa'da % 21,2) çok aşağıda değildir. Bkz. Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 120-124.

- 3 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Cilt 10: *Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), s. 615.
- 4 Hüseyin Fehmi Genişol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esarettten Kurtuluş Savaşı'na Cephe Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, yay. haz. M. Yeni (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).